

Individualizace sociální nerovnosti

Ladislav Beránek

Fakulta sociálních věd

Universita Karlova

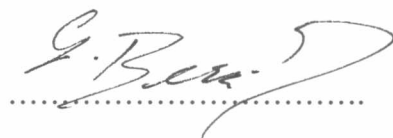
Praha

3. ročník sociologie

Konzultoval: RNDr. Milan Tuček, CSc.
Práce bude obhajována v 9. semestru studia.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 8. ledna 2007

.....

Abstrakt	2
Abstract.....	2
Cíle práce.....	3
Struktura práce.....	3
1 Sociální nerovnosti	4
1.1 Nerovnost.....	4
1.2 Komparace marxistické a weberovské třídní analýzy	5
2 Problémy spojené s identifikací sociální struktury	7
3 Konec sociálních tříd?	8
3.1 Prvotní úvahy o konci sociálních tříd	9
3.2 Diskuse vedené nad třídami.....	10
3.3 Od třídní ke statusové sociologii	13
4 Individualizace sociálních nerovností (Ulrich Beck)	15
4.1 Individualizace.....	15
4.1.1 Analytická dimenze individualizace.....	15
4.2 Hlavní komponenty podílející se na individualizaci	16
4.3 Institucionalizace biografických modelů.....	19
Shrnutí a závěr	23
Literatura	24
Poděkování	24
Příloha.....	25

Abstrakt

Cílem bakalářské práce je na základě literatury představit přístupy, které se liší od běžně praktikovaných přístupů k nerovnostem vyskytujících se v sociální struktuře společnosti. Tyto přístupy jsou netřídní povahy, prosazují individuálního jedince vyvázaného ze třídně podmíněných závislostí a ukazují, jak tento aktér buduje svou životní biografii v současné postindustriální společnosti. Tato práce vychází z klasických přístupů k sociální struktuře Webera a Marxe, kteří ovlivnili moderní třídní analýzy, které se mimo jiné věnují třídním nerovnostem ve struktuře společnosti. Ty však podle názorů některých analytiků sociální struktury již plně neodrážejí realitu a ustupují do pozadí. Tyto výklady jsou poté doloženy pohledem Ulricha Beck, který na základě svého osobitého přístupu k sociální realitě reflektuje situaci individualizovaného aktéra v systému postindustriální společnosti. V této práci je jeho pojetí věnován největší prostor. Postupně odkrývá, co má na mysli, hovoří-li o individualizaci, reflektuje problematické situace vyprodukované moderní společností, ale také odpovídá na otázky, jaké hlavní složky se podílejí na současném individualizačním procesu ve společnosti.

Abstract

The goal of this bachelor thesis is to introduce some approaches on the basis of literature which differ from the current practise approaches to inequalities that occur in the social structure of society. These approaches are not of class nature and promote an individual person who is exempt from class conditioned dependencies and indicate how this individual builds his or her life biography in the present post-industrial society. This thesis proceeds from Weber's and Marx's classical approaches to social structure which has influenced modern class analyses that devote, apart from other things, to class inequalities in the structure of society. These approaches do not fully reflect reality according to the opinions of some social structure analysts and are not current. These interpretations are attested by Ulrich Beck's view, who, according to his peculiar approach to social reality, reflects the situation of an individual person in the system of post-industrial society. In this thesis, the largest space is devoted to his conception. He gradually uncovers what he has in mind, when he talks about the individualization. He reflects problem situations which are produced by modern society, but also respond to questions that are the main components which a part of the present individualization process in society.

Cíle práce

Stěžejním cílem práce je poukázat na přístupy analýzy sociální struktury, jejichž jádrem je argumentace, že trend zkoumání sociální struktury pomocí třídní analýzy ustupuje do pozadí a na jeho místo nastupují netřídní teorie, kde kolektivitu nahrazuje individualizovaný aktér.

Dalším cílem práce je zprostředkovat náhled pod pokličku přístupu, který reaguje na vyvázanost člověka z třídně determinovaných pozic. Tento jedinec vstupuje do systému, který je kvalitativně jiný a svým způsobem se k němu vztahuje. Ačkoli bychom mohli ukázat nejednotnost pohledů na vztah individualizovaného jedince a sociální struktury, prostor této práce je omezený. Proto využijeme přístup jediný, který svým způsobem dešifruje výzvy vůči jedinci nacházejícího se v procesu individualizace a také situace, kde neslučitelnost institucí v systému vytváří nerovnosti a tematizuje nové problémy.

Základní cíle jsme si předeslali a považovali bychom za úspěch podat přesvědčivý a poněkud netradiční výklad sociálních nerovností, které již nejsou odrazem čistě třídního postavení, ale jsou odvozeny ze vzájemně se překrývajících statusových rozdílů individualizovaných jedinců.

Struktura práce

Bakalářská práce, která je zde předkládána, je zpracována teoreticky na základě relevantní literatury. Text, který zde prezentujeme, je rozdělen do čtyř kapitol, které rozvíjejí problematiku „individualizace sociálních nerovností“.

Nelehkým úkolem první kapitoly je předložit určitý historický úvod k problematice sociální nerovnosti. Ne náhodou je proto její značná část věnována komparaci pojetí sociální struktury dvou největších klasiků, tj. Marxe a Webera, která podává ucelený obraz odlišných přístupů těchto myslitelů k třídním nerovnostem v sociální struktuře.

Náplní a úkolem druhé kapitoly je upozornit na problémy, které se v současné době vyskytují v sociálně-stratifikační analýze dvou nejcitovanějších následovníků Goldthorpa a Wrighta. Tím máme na mysli, že určité charakteristiky lidí jsou v třídní analýze opomíjeny, anebo jejich identifikace je velmi složitá a diskutabilní, čímž nekopírují současnou sociální strukturu společnosti.

Po kritice třídního přístupu Goldthorpa a Wrighta se třetí kapitola již věnuje analýze sociální struktury, která není třídně podmíněna. Přístupy, které se v této kapitole objevují,

odsunují třídní pojetí analýzy struktury společnosti do pozadí a nabízejí alternativy a argumentaci, která protěžuje netřídní přístupy v analýze sociální struktury.

Ve čtvrté kapitole se setkáme s přístupem, který nepojímá strukturu společnosti třídní optikou, ale naopak vyvazuje individualizovaného aktéra z historicky daných sociálních forem a vazeb. Představuje tedy pohled na vztah mezi situací aktéra a procesu individualizace v soudobé společnosti. Zároveň také osvětluje, co považujeme v našem kontextu za individualizaci, a ukáže, jaké komponenty se podílejí na jejím procesu. Závěrem se dotkneme strategií souvisejících v různých směrech s institucionalizací biografických modelů.

Práce je zakončena shrnutím předložené problematiky a výčtem použité literatury.

1 Sociální nerovnosti

Stejně jako máme jistotu, že naprostá rovnost ve společnostech je utopie, tak máme i druhou jistotu s tím bezprostředně spojenou: Není společnosti bez nerovností. S nerovnostmi se setkáváme již v hluboké historii a s jistotou se dá říci, že tu vždy byly a vždy tu budou. V této kapitole se především blíže seznámíme s nejnámějšími teoretickými východisky, které nepatří nikomu jinému než Karlu Marxovi a Maxu Weberovi.

1.1 Nerovnost

Mezi největší a zřejmě nejnámější teoretiky moderní společnosti, sociální struktury a sociálních nerovností patří Max Weber a Karel Marx. Ačkoliv větší část této kapitoly se bude věnovat pojetí společnosti, která vychází právě z těchto dvou velkých myslitelů, vrátíme se v čase k pojetí nerovnosti v tradiční společnosti, jak ji ve zkratce popisuje Mareš (1999).

Dříve, tedy ve středověké Evropě, se nerovnost chápala jako znamení osudu či přirozený boží řád. Na vrcholu hierarchie stáli urození lidé, kteří disponovali majetkem, mocí, prestiží a privilegii. Výsady určitých skupin obyvatelstva pocházeli vždy od instance, kterou tato skupina reprezentovala. Například z milosti Boží byl volen král, jako nejvyšší instance středověku a šlechta, která byla o stupeň níže, reprezentovala krále. Na druhé straně stáli lidé podřízení vrchnosti, statkářům, a lidem, kteří vlastnili půdu. Zhruba tento řád byl předurčen člověku již při narození. „Šlo tehdy spíše o nerovnost původu než o nerovnost majetku a příjmu. Hlavní výhody sociální stratifikace, totiž privilegia, moc a prestiž, byly do velké míry určeny při narození a fixovány jako legální nerovnosti“ [c. d.: 15].

„Jeden z prvních, kdo v novověké sociální teorii pregnantně spojil rovnost a nerovnost s vlastnictvím statků, byl ideový předchůdce Velké francouzské revoluce Jean Jacques Rousseau“ [c. d.: 16]. Tato informace je důležitá z toho hlediska, že Marx i Weber spojili své

pojetí sociální nerovnosti, mimo jiné, s vlastnictvím materiálních statků. „Předpoklad, že přirozeným stavem mezi lidmi byla jejich rovnost a že nerovnost vnesl do společnosti až vznik soukromého vlastnictví, sdíleli, spolu s Rousseauem, i jiní autoři. Ne však všichni, tak jako on, považovali soukromé vlastnictví za negativní a destruktivní inovaci, která s sebou přinesla útisk“ [c. d.: 17]. Tři pohledy, které si nyní ukážeme, reprezentují názorové střety na povahu rovnosti resp. nerovnosti, sociální spravedlnosti a svobody.¹

Konzervativní linie zdůrazňuje svobodu jedince a prosazuje různorodost společnosti. Má principy podobné stavovské společnosti, kde jsou určité materiální a kulturní kvality předávány generačně. Vztah k vyrovnávání nerovností chápou jako ohrožení svobod jedinců. Liberální tradice má mnoho společného s meritokratickými mechanismy. Nerovnosti chápou jako přirozenou složku společnosti a hnací sílu, která dynamizuje tržní principy a produkci statků a služeb. Z principu nerovného přístupu k materiálním a kulturním statkům vychází socialistický koncept. Jeho nástrojem je přerozdělování, které má mírnit sociální nerovnosti vznikající na trhu práce [c. d.: 17 – 18].

Tyto v zásadě politické přístupy předurčily uchopení společnosti a daly mimo jiné vzniknout třídním teoriím. Základní nerovnosti se vztahovaly k vlastnictví materiálních statků, které bylo odvozeno především z postavení na pracovním trhu a vztahu k výrobním prostředkům. Tyto faktory ovlivňovaly všechny oblasti života od politické orientace, materiálního zajištění, spotřebu až po životní styl. Tyto koncepce jsou rozpracovány v rozsáhlých pracích Karla Marxe a Maxe Webera, navzdory tomu, že se samostatně třídními teoriemi nikde systematicky nezabývali.

1.2 Komparace marxistické a weberovské třídní analýzy²

Navzdory tomu, že Weber pojímal sociální strukturu jinak než Marx, lze najít společného jmenovatele, kterým je sociální třída. Jelikož se budeme zabývat v další kapitole třídním versus netřídním pojetím sociální struktury, bude užitečné, říci si o základních dimenzích v obou pohledech a zároveň si je odlišit.

Katrňák (2005) považuje za důležité zmínit, že třídní nerovnosti nejsou výsledkem odlišných spotřebních vzorců ani odlišným platovým ohodnocením. Jsou to faktory, ve kterých se mohou, ale nemusí, třídní nerovnosti projevovat. Hovoří-li Marx o třídních

---

¹ Tyto klasické typologie, lze zařadit do 70. let – Tismussova (1979), anebo později Esping-Andersenova typologie z konce 80. let (1990), berou v potaz kapitalistické země [Potůček 1995: 39].

² Kapitola 1.2 je upravena a převzata z Katrňákovy knihy “*Třídní analýza a sociální mobilita*”(2005), s. 31 – 33.

nerovnostech, má na mysli odlišný přístup k výrobním prostředkům ve výrobním procesu. Weber třídní nerovnosti spojuje s nerovným přístupem na pracovní trh³ [c. d.: 31].

V souladu s výše řečeným Katrňák konstatuje, že to, co lidé dělají, ovlivňuje jejich život po všech stránkách. Marx to vyjádřil v tezi, že ekonomická základna ovlivňuje politicko-kulturně-sociální nadstavbu a s ní spojené životní aspekty. Weber podobně konstatuje, že mluvíme-li o sociálních třídě, musíme najít určité kauzální komponenty podmiňující jednání představitelů dané třídy, přičemž tyto komponenty jsou odrazem ekonomických, materiálních a pracovních zájmů, které jsou utvářeny a naplňovány na trhu práce a zboží. Uchopení tříd je u obou autorů jiné a odlišné jsou i projevy, které třídy vytvářejí v rámci sociální struktury [c. d.: 32].

První odlišnost, kterou lze objevit, je vzájemný vztah sociálních tříd. Weber neříká nic o tom, že by jedna třída byla zvýhodněna na úkor druhé. Naproti tomu Marx tvrdí, že mezi třídami existuje antagonistický vztah, ve kterém znevýhodněná třída usiluje o změnu, zatímco třída v opozici se snaží zachovat status quo [Ibidem].

Druhá odlišnost a zároveň charakteristický znak je kolektivní jednání příslušníků třídy. Zatímco u Marxe spatřujeme výraznou kolektivitu, kdy se zástupci té které třídy spojují ve vidině společného zájmu, Weber společné jednání připisuje jiným vlivům, které jsou odvozeny ze sociální třídy, jako je například materiální zvýhodnění. Marxisté nutně připisují k třídnímu jednání sdružování zástupců tříd, Weberiáni ho připouštějí [Ibidem].

Jako třetí uvádí Katrňák přístupy, které se váží k vymezení třídní nerovnosti nebo-li co v jednotlivých koncepcích ovlivňuje vytvoření sociální nerovnosti. U Webera tato nerovnost souvisí s odlišnými podmínkami, které jsou odvozeny z přístupu na trh práce a zboží. U Marxe je odvozeno nerovné třídní postavení především z odlišného přístupu k výrobním prostředkům. V moderní kapitalistické společnosti na jedné straně stojí vlastníci výrobních prostředků, tj. buržoazie a na druhé nevlastníci tj. proletariát [Ibidem].

Čtvrté konceptuální rozlišení se týká vykořisťování. U Marxe je tento aspekt zřetelný a lze ho považovat za hru s nulovým součtem, kdy jedni jsou nahoře na úkor druhých. Marx toto spatřuje jako nutný předpoklad třídního boje. Opakem je potom hra, kdy ze společné kooperace těží všichni. Weber tento koncept nenazval vykořisťování. Mluví ale o vyloučení z trhu práce, které spojuje s nedostatkem volných míst a nutné selekci v přístupu na ně [Ibidem].

---

³ Weber tím má na mysli, že člověka determinují – a tím způsobují nerovnosti – druhy služeb, které může nabídnout na pracovním trhu a co za svůj výkon může získat.

V posledním odstavci se Katrňák věnuje problému, jak lze na oba přístupy nahlížet. O Weberovi tvrdí, že dbá na hodnotovou neutralitu. V moderní kapitalistické společnosti na jedné straně stojí vlastníci výrobních prostředků, tj. buržoazie a na druhé nevládníci, tj. proletariát. Ve své práci se zajímá především o obsah třídy, normativní řád spojený s praktikami uvnitř ní a racionalitou odvozenou ze způsobů, jak lidé přistupují k tržním systémům, materiálním podmínkám a ekonomickým determinantům. Mimo jiné z toho Weber vyvozuje, že jednání jednotlivých účastníků tedy nereaguje na příslušnost k sociální třídě, nýbrž na pracovní trh, ekonomické prostředí nebo materiální zajištění. Naproti tomu Marxův koncept je velice normativně zatížený, protože protěžuje jednu třídu na úkor druhé. Ukazuje, jak proletariát trpí pod nadvládou buržoazie. Ve svém výsledku by nerovnosti měly být zdrojem konfliktu a třídního boje [c. d.: 32 – 33]. „K uskutečnění této revoluce je však nezbytné, aby si proletáři uvědomili, že mají společné zájmy a že tyto zájmy stojí v přímém protikladu zájmům třídy vykořisťovatelů. Z třídy o sobě (sociální kategorie se stejnými životními podmínkami) se tak stane třída pro sebe (tzv. potenciální kolektivita se specifickou subkulturou schopná kolektivní akce), tj. třídně uvědomělý proletariát“ [Šanderová 2000: 49].

2 Problémy spojené s identifikací sociální struktury⁴

Třídní analýza v moderní společnosti je zakotvena především v klasických teoretických koncepcích Maxe Webera a Karla Marxe. Jejím cílem je zmapovat třídní strukturu společnosti tak, aby nebyla jen souhrnem informací, nýbrž zodpověděla určité otázky. Proč se ty které teorie používají, proč jedny charakteristiky jsou a jiné nejsou zahrnuty do sociálněstratifikační analýzy, jaké možnosti, šance a příležitosti je charakterizují, jaké chování a jednání pravděpodobně preferují atd.

Nejcitovanějšími následovníky dvou výše zmiňovaných klasiků jsou neomarxista Erik Olin Wright, navazující především na Marxovy myšlenky, ačkoliv čerpá také z Webera a neoweberian John Henry Goldthorpe, který je považován za následovníka myšlenek Maxe Webera. Jejich přístupy jsou třídní povahy. Třídy jsou definovány jak Marxem tak Weberem jako skupiny lidí, které se seskupují na základě určitých předem definovaných podobností a tyto třídy vytvářejí celkový obraz třídní struktury. Třídní model napomáhá tomu, že se svět jeví strukturovaný, přehledný a z velké míry též předvídatelný. Ovšem takto uspořádaný svět

---

⁴ Kapitola 2 této bakalářské práce je inspirována Katrňákovou knihou *“Třídní analýza a sociální mobilita”* (2005), s. 61 – 66.

je natolik složitý, že v sociálně stratifikačním výzkumu přináší mnohé problémy.⁵ My je jen letmo zmíníme, abychom alespoň připustili možnost, že třídní analýza není ani zdaleka tak všeobjasňující, jak by se mohlo zdát při pohledu do tlustých knížek přinášející schémata, jejichž poslední sloupce a řádky končí 100%.

Otázka, kterou Katrňák (2005) spojuje s problémem identifikace třídní struktury, se týká alokace lidí do zaměstnaneckých pozic. Definice třídní pozice nezohledňuje askriptivní rysy, jako je pohlaví, rasa, věk, religiozita apod., ačkoliv tyto aspekty vstup na pracovní trh zřejmě objektivně ovlivňují. V souvislosti s tím se můžeme ptát, proč by neměla třídní analýza zohledňovat zmíněné askriptivní rysy, které mimo jiné podmiňují nerovnosti, když determinují zaměstnaneckou pozici na trhu práce, která je základním definičním znakem třídní pozice? A zde se dostáváme k další otázce, zda při akceptaci askriptivních charakteristik ještě stále pracujeme s třídní strukturou nebo spíše s socioekonomickou či sociokulturní strukturou, do které askriptivní rysy výrazně vstupují a diferencují pozici na pracovním trhu [c. d.: 62]?

Otázka, která nám z předešlých úvah povstala, je tedy o významu pohlaví, rasy a etnicity apod. v třídní analýze. A na ní navazuje otázka o udržitelnosti tříd při akceptaci askriptivních charakteristik, jak jsme je výše zmínili. Navzdory tomu, že příští kapitola bude věnována primárně argumentaci, která je namířena proti přeceňování třídní diferenciaci, ne náhodou se v ní na několika místech se zmíněnými otázkami setkáme.

3 Konec sociálních tříd?⁶

V první kapitole jsme se dotkli třídních nerovností tak, jak je vymezil Karel Marx a Max Weber. Dešifrovat nerovnosti na pozadí sociálních tříd dlouho dominovalo v analýzách sociální struktury. Jakkoli se nyní vedou spory o explanační síle sociálních tříd, musíme připustit, že z jejich povahy vyplývají podobné skupinové charakteristiky⁷. Katrňák (2005) však říká, že v průběhu druhé poloviny dvacátého století se ozývají názory, které říkají, že nerovnosti změnila svou povahu a zdroje jejich příčin jsou podmíněny jinak než třídně. Základním problémem není výskyt nerovností mezi lidmi, nýbrž důležité je to, zda jejich

---

⁵ Katrňák ve své knize řeší problémy, které jsou spojené s vyloučením osob, které nejsou na pracovním trhu. S těmito lidmi, kteří údajně vypadávají z analýz třídní struktury, se ve skutečnosti pracuje, proto tento problém nemáme potřebu rozvádět.

⁶ Kapitola 3 spolu se subkapitolami 3.1 a 3.2 této práce jsou upraveny a převzaty z Katrňákovy knihy *“Třídní analýza a sociální mobilita”* (2005), s. 79 – 101.

⁷ Například vzdělanostní šance dětí jsou determinovány třídním postavením rodičů, anebo spotřební úroveň domácností celkem dobře kopíruje třídní klasifikaci.

povaha je identifikovatelná na základě třídních pozic, anebo jsou výsledkem individuálních sklonů a zálib bez vztahu k třídnímu postavení [c. d.: 79 – 80].

Ačkoliv se spor o třídy zdá při čtení poměrně vyhraněný, nedá se jednoznačně tvrdit, že by byl viděn – jak proponenty tak odpůrci tříd – černobíle. Odpůrci tříd nepopírají zcela jejich vliv, avšak trvají na podmíněnosti nerovností na jiném základě než třídním. Proponenti tříd uznávají, že k určitému ústupu sociálních tříd došlo, ale podmíněnost nerovností stále vztahují k třídní pozici [c. d.: 80].

Dříve, než provedeme argumentaci v rámci dalších kapitol, musíme si rozlišit dva pojmy, které zde budeme používat. Jedním pojmem je třída, resp. sociální třída, druhým je status resp. sociální status. V pojmu třída budeme vcelku věrni klasikům a jejich teoretickému vymezení. Obsahy třídní diferenciaci EGP tvoří např. princip „ve vlastnictví ekonomických prostředků, vzdělanostní kvalifikaci a složitost práce, příslušnost k manuálním a nemanuálním zaměstnáním a v jistých bodech i odvětvové příslušnosti“ [Tuček, M. a kol: 208]. Sociální status je naproti tomu obsahově širší. Zahrnuje sice složitost vykonávané práce, postavení v řízení a individuální příjem tj. vlastnictví ekonomických prostředků (tzn. třídní atributy), avšak je rozšířen o nejvyšší dosažený stupeň vzdělání a životní styl, tj. kulturní úroveň aktivit volného času [c. d.: 211].⁸ Jak se ovšem přesvědčíme dále, odpůrci sociálních tříd do něho vkládají daleko více charakteristik.

3.1 Prvotní úvahy o konci sociálních tříd

Tento trend není novým fenoménem. Koncem 50. let 20. století se objevila teze, kterou vyjádřil Nisbet v roce 1958, že poměrně jednoznačné nerovnosti související s třídní diferenciací konkrétních povolání se jaksi rozpouštějí a mění v jakési vícenásobné a fluidní statusové nerovnosti. Následně publikovaný článek odstartoval další diskuse, které se týkaly ústupu vlivu sociální třídy na nerovnosti na úkor jiných, které nejsou třídní povahy. V tomtéž roce Nisbet prolašoval, že se nerovnosti ekonomické, mocenské ani statusové nedají postihnout na základě třídních rozdílů z důvodu určitých změn v těchto oblastech. [Katrňák 2005: 81].

Dále Nisbet [Nisbet (1959) parafrázováno dle Katrňák 2005: 81] tvrdí, že se lidé ze zaměstnaneckých pozic v primárním a sekundárním sektoru přesouvají do oblastí terciárního případně kvaternárního hospodářského sektoru. V oblasti politiky se setkáváme s tvrzením, že

---

⁸ Při sociální analýze s využitím obou dvou diferenciací byly získány důležité informace o demografických a sídelních charakteristikách „jednotlivců (pohlaví, věku a velikosti obce bydliště), jejich mobilitě v průběhu devadesátých let a jejímu sebehodnocení, a dokonce i náboženskému vyznání“ [Tuček, M. a kol: 226].

lidé během voleb již nerozdělují své hlasy podle třídní příslušnosti, ale podle jiných hledisek, které souvisí např. s předvolební kampaní a mediálně zpracovanými informacemi. Z hlediska statusových nerovností je konzum jako takový stále více přístupnější širšímu spektru lidí napříč společnostmi, ačkoliv výdaje, komfort, špičkovost, značkovost a kvalitnost služeb jsou na kvalitativně jiné úrovni [Ibidem]. Dále je možné podotknout, že vysoce významnými faktory ovlivňující náš sociální status je věk, pohlaví, stáří, etnikum a rasa. Skrze tyto netřídní askriptivní aspekty vytváří každý který jedinec svou identitu, jež se promítá do specifického individuálního jednání.

Podle zastánců sociálních tříd je koncept jejich vymizení mýtem a tvrdí, že „je to dáno neúspěchem sociálních reforem, které nedokázaly eliminovat příjmové a majetkové nerovnosti, přetrváváním nerovných a třídně podmíněných životních šancí, soustředěním moci v rukou poměrně úzké a bohaté elity, která podléhá vlivu průmyslníků, a v neposlední řadě také růstem dělby práce“ [c. d.: 82].

Se zaznamenáním nástupu postindustriální společnosti se objevují stále více práce, které odmítají třídní koncepty. Tvrdí například, že již nejsou základem socioekonomických nerovností, nejsou vhodným explanačním nástrojem, který by uspokojivě vysvětloval konflikty a napětí v postindustriální společnosti. A konečně se objevuje i Beckova koncepce o individualizaci společnosti. Je charakteristická tezí o vyvazování z determinant, které byly dány třídním a stavovovským charakterem společnosti a diferenciací společnosti, jež již má málo z toho, co zbylo z jasně ohraničených třídních struktur ve společnosti [c. d.: 82 – 83].

3.2 Diskuse vedené nad třídami

Diskuse, které nyní budeme sledovat, se vedou od konce 80. let až do současnosti. Většinou je odstartovali sociologové, kteří třídní nerovnosti považovali za nedostačující explanační nástroj sociologie. Podle proponentů sociálních tříd jsou jejich výtky mnohdy neopodstatněné a jsou přesvědčeni o tom, že třídní nerovnosti mají stále svou výpovědní hodnotu [c. d.: 83].

Ukážeme, na jakých tvrzeních stojí hlavní námitky proti třídní analýze. Většina autorů zastávajících toto hledisko se domnívá, že jsme v době, kdy se naše vnímání reality odráží v jiných, netřídních vlivech. To, co platilo v devatenáctém století a na začátku dvacátého, již neplatí. Tito autoři tvrdí, že třídní nerovnosti, které dříve ovlivňovaly určité aspekty života, jak to tvrdil Marx a Weber, nahrazuje vazba mezi životním stylem, konzumní orientací a identitou člověka. Od kategorizací třídního charakteru, tzn. kategorizací zaměstnaneckých

pozic v závislosti např. na vlastnické struktuře, prosazují kategorizaci postojů, hodnot a názorů, jež jsou vázány spíše etnicky, nábožensky, regionálně a genderově [c. d.: 83 – 84].

Odpůrci třídní analýzy dále tvrdí, že kapitalismus je svázán historicky s třídami⁹, ale variabilitu lidských biografii již nelze postihnout pouze třídními kategoriemi, které jsou navíc daleko komplexnější a nepřilíš polarizované. Cílem takové diskuse není existenci tříd zcela popřít, ale spíše ukázat, že jejich relevance v procesu individualizace a rozrůzněnosti životních stylů mizí, zvláště pak jejich explanační potenciál. Nelze ani popřít bezvýznamnost třídních konceptů v analýze s jinými proměnnými anebo v analýze sociální mobility, nýbrž podpořit i jiné faktory, doplnit je o netřídně založené hierarchie, které by sociální analytici neměli ignorovat, pokud chtějí porozumět současnému dění, sociálním a politickým procesům, etnickým, rasovým, nebo náboženským otřesům. Podobná argumentace se objevuje napříč celým textem, z něhož vycházím [c. d.: 85].

Ačkoliv teorie jasně specifikuje sociální třídu a svazuje jí s určitým nerovným postavením na trhu práce nebo s odlišným přístupem k výrobním prostředkům, ptají se odpůrci sociálních tříd, proč by měla být pro třídní postavení určující právě zaměstnanecká pozice, o jejíž platnosti měla rozhodnout teoretická zjištění. Neuznávají apriorní rozhodnutí výzkumníka, a táží se, proč je třídní postavení svázáno se zaměstnáním a nikoliv s genderem nebo bohatstvím [c. d.: 87]. Zde si vypomůžeme citací, která reaguje na konstrukci třídních pozic na základě konkrétních povolání: „Ač jde o kategorizaci apriorní, opírá se o zkušenostně dobře založené a obecně srozumitelné, tedy i názorné pojmy, na něž jsou lidé zvyklí z denního života“ [Tuček a kol. 2003: 208].

Neméně závažným problémem se zdá být samotná klasifikace konkrétních povolání vzhledem k variabilitě společnosti. Zdá se být velice složité několik třídně podmíněných nerovností vtěsnat do jednoho třídního schématu [Katrňák 2005: 88].

Výše jsme si řekli, že nerovnosti stále existují, a že mění svoji povahu. Tento argument rozšiřují odpůrci sociálních tříd o názor, že se vertikální nerovnosti mezi lidmi zmenšují¹⁰, což je důvodem pro mizení třídních nerovností. Svá tvrzení spojují s nástupem postindustriální epochy. Nástup této éry s sebou přináší doprovodné jevy, jako je růst individualismu, kde břemeno rozhodnutí je především záležitostí jednotlivce. Jedním z mnoha

---

⁹ Je to poměrně sporné tvrzení, jestliže si uvědomíme, že kapitalismus v minulosti ani v současnosti nebyl a není jediným politickým a ekonomickým systémem, který by pracoval se třídní klasifikací.

¹⁰ Toto je v podmínkách České republiky velice sporný argument. Například v publikaci [Tuček a kol. 2003] se na mnoha místech můžeme přesvědčit o opaku: „Jde o historický posun [...], který zvyšuje sociální rozdíly mezi horními [...] a dolními sociálními seskupeními [c. d.: 210].“

důsledků je zmenšování solidarity jako takové a klesá zároveň se solidaritou třídní. Třídní charakter naše životy již neovlivňuje tak, jako v předchozích generacích [c. d.: 90].

Chtějí tím vším v podstatě říct, že třídní diferenciaci se v současnosti daleko méně promítá do všech oblastí našeho života. Aby toto tvrzení podpořili, zaměřili se na politickou, ekonomickou a rodinnou situaci [Ibidem].

V politické oblasti se v postindustriálních podmínkách hromadí témata, která se již neváží přímo na problémy jednotlivých sociálních tříd [Ibidem], nýbrž jsou společná napříč společnostmi. Politika stran se soustředí na ekonomické, sociální, kulturní a společenské otázky a jen odlišné přístupy k sociálním problémům nejsou důvodem, proč neoslovovat svými programy každé individuum v rámci celé společnosti. Tím se třídní konflikt mění na vztah jednotlivce a státu. Stát nepodmiňuje na jedné straně rozhodování na základě třídní příslušnosti a na druhé straně jednotlivec tlačí na stát jinými (netřídními) prostředky. To lze doložit nárůstem vlivu nátlakových skupin a hnutí, které jsou spojeny svými názory, tj. hledisky, které ne nutně jsou podmíněny třídním postavením (situací).

Ekonomická hlediska jsou spojena s nárůstem bohatství napříč celou společností, což zvyšuje přístup k hmotným i nehmotným statkům. Ačkoliv nerovnosti nevymizely, socioekonomické postavení jednotlivých skupin obyvatelstva již není důvodem ke tvoření třídních seskupení. Nenahrávají tomu ani vlivy spojené s diverzifikací zaměstnanecké struktury (flexibilita sféry služeb a informačního systému), se zvýšenou mobilitou, individualistickými ambicemi ve vzdělávacím systému, s měnícím se charakterem instituce rodiny, vyvazování žen z područí mužských protějšků apod. Selektivní povaha individualizace formuje požadavky na vzdělané, nadané a znalostmi vybavené jedince a právě tyto atributy jsou v současné společnosti determinanty, které ovlivňují jedincovu osobnost, společenské postavení a životní styl [c. d.: 90 – 91].

Také hledisko třídního postavení rodiny a její vliv na úspěch dětí významně oslabuje. Ani z hlediska vzdělání, ani budoucího povolání již rodinný třídní původ nemá zdaleka takový význam, jako měl v minulosti. Trend je takový, že děti většinou dosahují anebo přesahují vzdělání svých rodičů. Důkazem mohou být mobilitní výzkumy. Ty na jedné straně dokazují výše zmíněná fakta, avšak na druhou stranu dokazují, že třídní pozice rodičů stále ovlivňují mobilitu a reprodukci dětí ve vzdělání [c. d.: 91].

Ačkoliv je tato argumentace namířena na podporu teze o oslabování vlivu tříd obecně, objevily se příspěvky, které se vymezovaly zvláště k marxistickému pojetí tříd. Kromě socio-ekonomických aspektů, jako je růst soukromého vlastnictví, podobné šance na vzdělání, které tlumí třídní diferenciaci na základě práce a majetku, státně regulované

přerozdělování, přiblížení se spotřební úrovni, které přímo odporují Marxovu třídnímu pojetí, se v tomto kontextu objevuje důraz na vytváření identity netřídního charakteru. Například na základě „zájmu (zelení v politice), zvyku (abstinenti), sklonů (vegetariáni) nebo askripce (Afroameričané). Takové spolky nabízejí identitu, vytvářejí solidaritu mezi svými členy, orientují jejich jednání a nezhledňují prostorovou blízkost, ekonomickou pozici nebo politické názory člověka“ [c. d.: 93]. Jak již jsme se zmínili v krátkosti výše „konkrétním důsledkem třídní fragmentarizace je existence sociálních hnutí, jejichž oporou není třídní základna. Jako politické skupiny nelze tato hnutí jednoznačně umístit v pravolevém politickém spektru. Jejich představitelé ignorují problémy spojené se sociálními třídami a jejich politický aktivismus nelze uchopit a analyzovat v třídních termínech“ [Ibidem].

3.3 Od třídní ke statusové sociologii

V předchozí kapitole jsme si uvedli přístupy, které diskutují třídní koncepty, resp. je kritizují a uvádějí důvody, které ukazují oslabující efekt tříd na podobu nerovností v postindustriální společnosti.

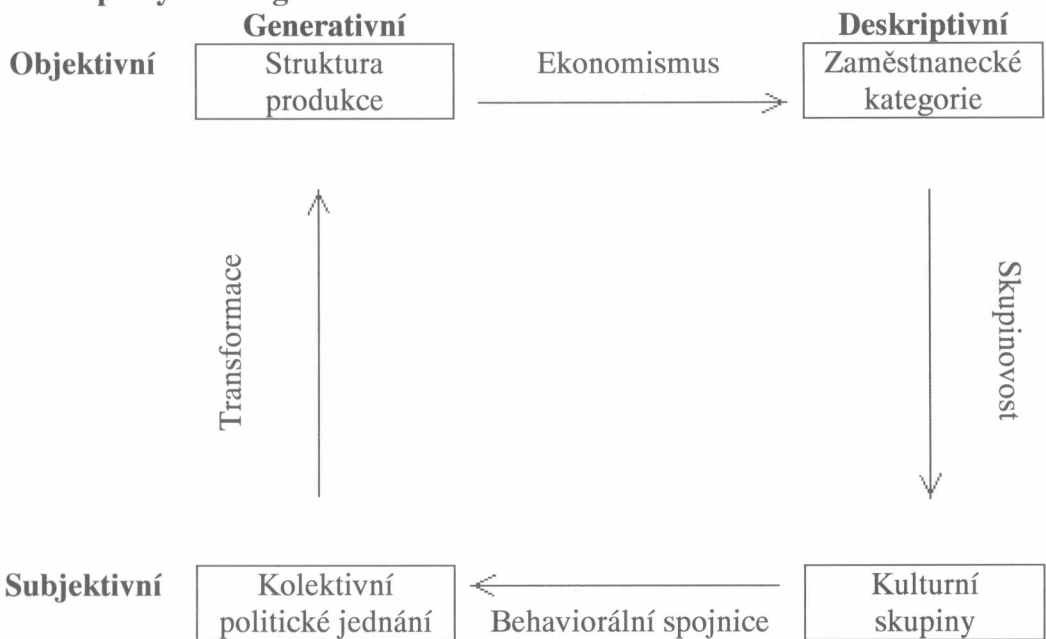
Katrňák (2005) ve své knize uvádí dvě vyústění.¹¹ Nás bude zajímat jenom první, které vyjadřuje posun od třídního ke statusovému pohledu na společnost. O něm říká, že je to přístup, který vede „směrem ke konci sociálních tříd a třídní analýzy, ovšem s nabídnutou odpovědí na otázku po povaze sociálních nerovností konce dvacátého a začátku jednadvacátého století. [...] [V tomto, L. B.] případě se jedná o připuštění výtek odpůrců třídního jazyka a o formulaci alternativy k němu“ [c. d.: 99].

Tato alternativa je ukázána níže (obrázek 4. 2), která třídní hlediska (obrázek 4. 1) nahrazuje statusovými aspekty, které podle názoru odpůrců třít vystihují lépe povahu dnešní společnosti. Tuto kapitolu zakončím ukázkou symbolicky specifikovaným socioekonomickým statusem. Katrňák uvádí: „Lze jej rozdělit na status připsaný např. (etnicita, náboženství, rasa, gender, vzdělání), na status konzumní (např. yuppie, trekkie, hakeři) a status hodnotový (např. feministky, environmentalisti, levicová mládež)“ [c. d.: 102].

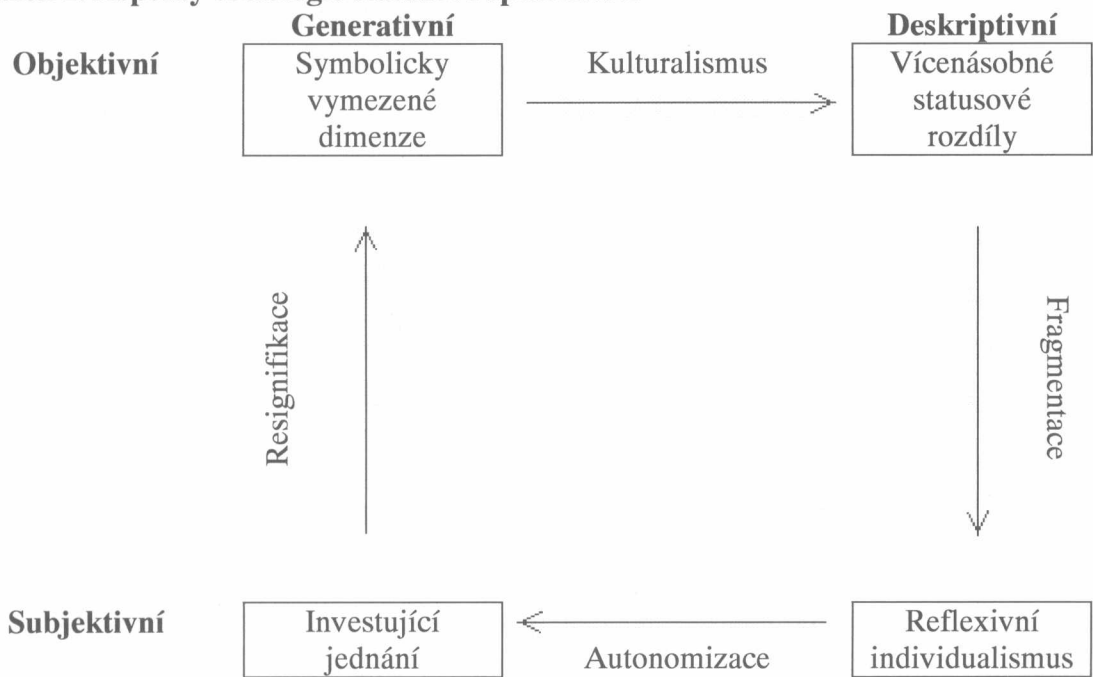
---

¹¹ Druhé vyústění vede „směrem k přeformulování původních třídních konceptů, jež vede k nové třídní teorii, která ukazuje, jak sociální třídy podmiňují ekonomické a sociální nerovnosti přelomu dvacátého a jednadvacátého století. [...] Jedná [se, L. B.] o zachování třídního jazyka, nicméně s ohledem na námitky odpůrců tříd, tedy o jakousi střední cestu mezi těmito dvěma názorovými proudy, na jejímž konci jsou současné nerovnosti popsány novým třídním jazykem [Katrňák 2005: 99].

Obrázek 1. Aspekty sociologie tříd

Obrázek 2. Aspekty sociologie statusové společnosti

4 Individualizace sociálních nerovností (Ulrich Beck)¹²

V této části jsme se dostali ke stěžejním tématům celé této práce. Východiskem je přesvědčení, že struktury v systému společnosti již netvoří velké celky, s nimiž pracovali Marx a Weber, nýbrž že aktéry jsou nezávislá individua. Tuto tezi jsme již naznačili výše, nicméně nyní ji rozvedeme na základě publikace, která tuto problematiku diskutuje. Tou nejvýznamnější je Riziková společnost Ulricha Becka (2004).

4.1 Individualizace

Do této chvíle jsme zacházeli s pojmem individualizace, aniž bychom si vysvětlili, co tento významově mnohoznačný pojem vlastně znamená. K takto obecně zformulovanému problému se bude věnovat tato kapitola. Vysvětlíme, co se pod individualizací v Beckově pojetí skrývá a naopak upozorníme na to, jaký druh individualizace v našem kontextu na mysli nemáme.

4.1.1 Analytická dimenze individualizace

Individualizace především není něčím novým, ačkoliv tento pojem je jednoznačně připisován až Saint-Simonovcům, řekněme tedy, že bychom ho mohli vsadit na začátek 19. století. Poté byl v různých zemích rozličnými způsoby rozpracováván. Ve velkém sociologickém slovníku (1996) lze najít tyto koncepty: „ve Francii byl chápán pejorativně jako reakce na osvícenství a Francouzskou revoluci, v Anglii byl spíše epitetem pro náboženskou nonkonformitu a autentické kvality nezávislé osobnosti, v Německu byl spojen s romantickými představami o roli jedince, zejm. geniálního individua ve společnosti a dějinách“ [Petrušek 1996: 422]. Individualismus také oslovil takové autory, jako je J. Burckhardt, J. S. Mill, A. de Tocqueville, É. Durkheim, G. Simmel, T. Parsons, F. Tönnies, F. A. von Hayek, D. Riesman či E. Fromm. Ač tito autoři spojovali individualismus s pozitivními nebo negativními atributy jedinců společnosti (např. nonkonformita, jedinečnost, svobodomyšlnost, egoismus ap.) nebo nějakou společenskou idejí (liberalismus, konzervatismus), byl to vždy pohled, který proces individualizace lidí či společnosti spojovali „s konstituováním osobnosti, jedinečnosti a emancipací“ [Beck 2004: 207]. Je to tedy určitý

---

¹² Celá kapitola 4 je přepracovanou a upravenou druhou částí knihy Ulricha Becka „Riziková společnost“ (2004) s. 113 – 243.

čistě subjektivní postoj ke světu, proces budování identity, vědomí vlastní jedinečnosti [c. d.: 206].

Proti tomu stojí však Beckův objektivní přístup, který spojuje proces individualizace s životní situací jedinců se specifickou biografií. Tito lidé jsou jednotkami moderní společnosti, která prodělala vůči jedinci určitý obrat. Beck nazývá proces, který má na mysli, trojnásobnou individualizací, a jejími dimenzemi jsou tři procesy: „*vyvázání* z historicky daných sociálních forem a vazeb ve smyslu tradičních vztahů nadvlády a materiální závislosti („dimenze osvobození“); *ztráta tradičních jistot* v oblasti praktického vědění, víry a řídicích forem („dimenze odkouzlení“) a – čímž se význam pojmu převrací takřka ve svůj opak – *nový druh sociální vázanosti* („dimenze kontroly či reintegrace“)¹³ [c. d.: 206]. Tyto tři momenty nazývá Beck ahistorickým modelem individualizace, které jsou pojímány jako „historicko-sociologická, *společenskohistorická* kategorie, jako kategorie, která je zakotvena v tradici zkoumání životních situací a biografií a dokáže velmi dobře rozlišovat mezi tím, co se s lidmi děje¹³ a tím, jak se s tím vyrovnávají ve svém chování a vědomí¹⁴“ [c. d.: 207].

4.2 Hlavní komponenty podílející se na individualizaci

V celé třetí kapitole jsme se zabývali pohyby, které se, podle názoru sociologů, událi uvnitř sociální struktury a tyto změny údajně narušily zažitou představu o společnosti, kde relevantními a snadno čitelnými sociálními útvary nebo formami byly třídy, sociální vrstvy či stavy spojené s genderovým statutem. Důležitým faktorem, který nelze pominout a faktorem stěžejním, o který nám vlastně jde, je situace, která se týká nepřetržitých sociálních svárů, napětí a na druhé straně ustavování kolektivů a paktů, které lidé v této době utvářeli a sdíleli na té či oné straně za tím či oním záměrem. Proč toto pojetí společnosti velkých sociálních forem už autor nevnímá jako reálné a naopak tvrdí, že máme co dočinění s individualizací společnosti, tím se budeme zabývat na následujících řádcích.

Svou představu o změnách struktury Spolkové republiky Německo po druhé světové válce postavil Beck na několika procesech. Všechny tyto procesy postihují posun od sociálních forem industriální společnosti – jež představují třídy, sociální vrstvy a genderový status mužů a žen. Nutno podotknout, že tyto posuny se dají vztáhnout na celou západní Evropu a také s určitým časovým posunem na státy zbývající Evropy, tzv. východního bloku, které již dnes můžeme s jistou dávkou opatrnosti označit za vyspělé. Na druhé straně musíme mít na paměti, že jednotlivé státy mají různou historii, kde bychom našli mnoho odlišností. To

¹³ co se s lidmi děje = životní situace = objektivní přístup

¹⁴ chování a vědomí = proces budování identity = subjektivní přístup ke světu

si ovšem Beck uvědomuje a dokládá to na příkladu vývoje ve Velké Británii a Francii. Určité paralely však lze najít v celé Evropě.

K procesům, o nichž mluvíme, které nejvýrazněji ovlivnily individualizaci obyvatelstva, patří zejména tzv. „eskalátorový efekt“, mobilita a procesy související se vzděláním. Všechny změny, které se udály a čím byly zlomové, popíšeme na následujících řádcích, ale ještě předtím se musíme pozastavit nad předpokladem, bez kterého by ony posuny buď vůbec nevznikly a nebo by nevyvolaly tak závažné strukturální změny.

Tímto základním předpokladem bylo zvýšení životní úrovně napříč všemi třídami. Tyto změny, ke kterým docházelo od sedmdesátých let, však neodstranily statusové rozdíly a nerovnosti byly stále živoucí realitou, nicméně zvýšení úrovně života bylo pronikavější a to především u znevýhodněných skupin. Výsledkem bylo, že otázky nerovnosti ztratily „svoje sociální ostří“ [c. d.: 121]. V první polovině 70. let byl výsledek u těchto skupin takový, že podmínky životní úrovně jim umožnily dovolit si koupit cokoli, co patřilo k důstojnému životu a ještě jim dovolilo šetřit na drahé spotřební statky. Avšak posun k individualizaci, tj. k samostatnému působení na vlastní biografii, způsobilo společné působení výše uvedených faktorů. Máme-li tedy vytvořit nějaké stanovisko, které shrnuje tento odstavec, můžeme konstatovat, že ač nerovnosti zůstaly konstantní, nebyly však již tak palčivým problémem, jehož výsledkem v minulosti bylo vytváření třídní identity. Avšak na individualizaci společnosti by samotné zvýšení životní úrovně nemělo takový vliv, kdyby v součinnosti s ní nepůsobily další faktory [c. d.: 122 – 123].

Eskalátorový efekt

Prvním souhrnným procesem je tzv. „Eskalátorový efekt“, který zapůsobil na tři komponenty – očekávanou délku života, pracovní dobu a pracovní příjmy – vedoucí k rozvinutí životních šancí jak v zaměstnání tak mimo něj. Opět připomeňme, že nerovnosti byly stále, ale nebyly již tak vyostřené. Tento efekt však platil za předpokladu, že aktér vstoupil do pracovního procesu, který mu nabízel dostatečné materiální zdroje, s kterými mohl naložit podle vlastního uvážení a to především ve spojitosti se spotřebním životem a se stylem trávení volného času. Argumentace je následující: „Nové materiální a časové možnosti rozvoje jdou ruku v ruce s lákadly masové spotřeby a vedou tak k tomu, že mizí kontury tradičních životních forem a sociálních prostředí. Vyšší příjmy a více času osvobozeného od výdělečné práce kolidují s tradičními tabuizovanými zónami života určovaného třídami a rodinou. *Peníze* vytvářejí nově promíšené sociální okruhy a nechávají je zároveň rozplynout v masové spotřebě [...] Přechodné zóny ale rostou a hranice mezi různými kluby a hostinci, mezi místy, kde se setkávají mladí, a domovy pro staré [...] se stávají nepostřehnutelnými

nebo mizí. Na jejich místo nastupují *nerovné konzumní styly*, [...] které však – i při veškeré demonstrativní rozdílnosti – odložily atributy třídní kultury“ [c. d.: 124 – 125].

Jak již jsem uvedl, tak výše řečené lze považovat za reálné především v případě, že je aktér zapojený do pracovního procesu. Trh práce, je tím místem, kde lze vysledovat další dvě složky podílející se na vyvazování individuí, a které se podílely na individualizovaném životním stylu. Popřípadě lze říci, že aktéři se stávali tvůrci vlastní biografie [c. d.: 123].

Mobilita

Druhým procesem, který Beck uvádí, je faktor mobility. V podstatě má na mysli osamostatňování individuí od lokálních vazeb. Jejich vlastní biografie je tvořena tak, že mohou svým pohybem ovlivňovat vstupy nebo výstupy do určitých stávajících struktur, což ve výsledku nese individuální charakter rozhodování. Podstatným prvkem, který na tomto poli hraje velkou a revoluční roli, je výdělečná činnost žen. I ony se totiž oprostily od nízkopříjmových pozic a svým způsobem se vymanily prostřednictvím peněz z područí mužů. Beck tedy na tuto myšlenku navazuje a tvrdí, že v tomto kontextu mají peníze nejen svou materiální, ale také svou symbolickou a sociální hodnotu. Ženy tímto způsobem zkvalitnily svůj vztah a rozhodovací pravomoci o svých životech. Domyslíme-li tento efekt do konce, narazíme na ambivalenci, tak typickou pro Becka, produkovanou moderní společností. V důsledku mohou být oba rodinní příslušníci plně mobilní, což jednak neumožňuje založení rodiny anebo zanechává stopy na potomcích a v druhém případě, při zachování příjmu odsuzuje ženy ke všem nevýhodám a povinnostem, které s tímto souvisejí. Beck v podstatě hovoří o tom, že promyšlíme-li ještě dále otázku mobility, rýsují se nám určitá východiska. Jedním z nich – tím nejčastějším – je možnost nechat pracovat jen muže a ženu nechat v domácnosti, přičemž se zdánlivě elegantně řeší spojení možnosti výchovy potomků a příjmu. Tím ovšem žena ztrácí část své suverenity a v podstatě se dostáváme do situace, kdy je žena připoutána k dítěti, čímž ztrácí možnosti pohybu, tj. přestává být mobilní. Při současné krizi rodiny, muži nezřídka opouštějí své družky v honbě za kariérou, přičemž sociální stát jim poskytuje do jisté míry alibi, že je žena zaopatřena z dostupných příspěvků a přídavků na rodičovství a děti [c. d.: 125 – 127].

Vzdělání

Třetím procesem, který je spojen s růstem životní úrovně na všech úrovních, je vzdělání. Během dvou desetiletí se odbourala analfabetizace a počet žáků na vyšších školách vrostl u dívek třikrát a u chlapců dvakrát a obdobně tomu bylo na školách vysokých. Tímto se vytvořila masová spotřeba vzdělání. Univerzalizací formalizovaného vzdělání se částečně prolomily vazby na rodinné prostředí a smazávaly se též do určité míry třídní danosti, životní

obsahy byly naplňovány obsahy vědění a jazykovými formami. Vzděláním se umožňovala jedincům určitá sebereflexe a sebeidentifikace. Naproti masovosti vzdělání stojí jeho selekční funkce, která již v pokročilejším věku ovlivňuje individuální orientace na sociální vzestup. Ačkoli je prokázána malá mezigenerační mobilita, je přece jen filtr zkoušek a testů kvalitativně jiný, než předurčující charakter přirozené selekce. Jednotlivec je v tomto procesu víceméně odkázaný sám na sebe, reflektující své možnosti a dovedností na jejichž základě se zařazuje na trh práce, k různým spotřebním vzorcům ap. Je velice zajímavé se podívat na vzdělání ve vztahu se zvýšenou spotřebou tohoto statku. Této spotřebě otevřely dveře ony výše zmíněné komponenty, jako jsou vyšší příjmy ve vztahu s volným časem a přístupem do míst, která byla ve vztahu s minulostí upřena jak ženám, tak aktérům z níže postavených rodin. Výchovné postupy rodičů reagující na nově nastupující sociální hnutí a jakási univerzalice vyvstanuvší z mobility a zvyšujících se možností velela dát potomkům vzdělání. Beck namítá, že vzdělávání je spíše než prostředek sociálního vzestupu, berlička proti sociálnímu sestupu. Zde ovšem vstupují opět do hry faktory určité sebereflexe a při vyvázání z dříve tak neměně generačně předávaných vzorců, je tentokrát vzdělávající se jedinec odkázaný sám na sebe [c. d.: 127 – 130].

4.3 Institucionalizace biografických modelů

V této kapitole budeme odpovídat na tyto ústřední otázky: „*Jak se dá „individualizace“ pojmut jako změna životních situací a biografických modelů?* Jaká podoba životních situací, jaký typ biografie se prosazuje v podmínkách rozvinutého trhu práce“ [c. d.: 207]?

„Stavovsky založené, třídní kulturou či rodinným duchem prodchnuté životní rytmy jsou překrývány nebo nahrazovány *institucionálními biografickými modely*“ [c. d.: 211], tvrdí Beck a chce tím naznačit mnohokrát zmiňovanou skutečnost: vstup do vzdělávacího systému a výstup z něho, přechod na pracovní trh, ucházení se o místo, nástup do zaměstnání, zvýšený příjem, změna životního stylu, zvýšená mobilita, založení rodiny atd., není takto schematicky prakticky možný, z důvodu neslučitelnosti jednotlivých institucí. Zejména rodinného života a pracovního rytmu. Aby toho nebylo dost, zabývá se Beck biografickým modelem žen, u nichž v tomto kontextu vystupují protiklady instituce vzdělání, regulace systému profesní aktivity versus rodina ostřeji, než v mužských životních situacích, které bývají mnohdy netknuté rodinnými problémy [c. d.: 211 – 212].

Do těchto institucionalizovaných životních situací vstupuje též standardizace. Hovořili Beck o trhu a zároveň o standardizaci, má na mysli masový trh a s tím spojenou masovou

spotřebou. Všichni přece masově spotřebováváme stejné produkty trhu. Od ponožek, přes jogurty až po automobily. Také nakládání s volným časem je standardizované. Vzpomeňme na kolony aut na dálnici mířící jedním směrem např. na chorvatské pláže. Od konkrétních standardizovaných modelů můžeme přejít do abstraktnější roviny názorů, postojů a chování, které do nás v průběhu života dostaly vzdělávací, rodinné, politické, sociální a mediální instituce [c. d.: 213].

Individualizace pouze zdánlivě otevírá možnosti k formování vlastního života a vytváření vlastní životní situace. Ovšem je-li naše životní dráha spojena s vnějšími institucemi, jsou naše možnosti utvářet si svou biografii omezeny právě hranicemi jednotlivých systémů daných institucí. Čím jasněji je daná instituce konkretizována, tím menší možnosti máme vybrat si svou životní strategii. Platí to tedy i naopak. Jsme-li v rámci nějaké instituce, která právě prochází nějakým vývojem, jsme chtě nechtě strženi budovat svou biografii v souladu s institucí a tak jí spoluutvářet. V této chvíli není v našich možnostech ovlivňovat chod instituce a většinou nevědomě přijímáme jakoukoli propagandu vytvořenou námi sdílenou institucí a na otázku PROČ se tak dělo, umíme jen těžko odpovědět. Zde se opět jedinec stává nástrojem pod kontrolou jakéhokoliv managementu a o osamostatnění se ve svých rámcových podmínkách se nedá mluvit. Individuum se v takové situaci stává plně nahraditelným, je vystaveno odtažitým a neosobním mechanismům, náhodám a rizikům, které jsou pro něj nepochopitelné.

V souvislosti s tím co bylo řečeno, bychom mohli ještě doplnit jednu myšlenku bezprostředně navazující na individualizované jedince sedícího ve své pohovce v iluzorním soukromí své privátní sféry, do kterého je přenášeno vše z vnějšího světa, co institucionálně řízený systém pokládá za vhodné a nebere již v úvahu důsledky, které zanechává na privátních biografických modelech jednotlivých aktérů. Beck v souvislosti s tím doplňuje: „Ten, kdo to nevidí, přehlíží jeden podstatný rys forem sociálního života ve fázi pokročilé moderny: překrývání a propojení vznikající individualizované privátní sféry a institucionálně zdánlivě ohraničených oblastí a sektorů vzdělání, konzumu, dopravy, produkce, trhu práce atd. [c. d.: 214].

Další problém, kterým se budeme zabývat, je soustředěn kolem jednoho pojmu. Tímto pojmem je „kolektivní osud“. A nás bude zajímat „*jak* se institucionálně utvářený kolektivní osud projevuje v individualizované společnosti v životě lidí, jak je vnímán a formován“ [c. d.: 216]. Ačkoliv je tento pojem charakteristický pro dobu před procesem individualizace, objevuje si v jisté podobě i nyní. Předchází mu nějaká situace, v podstatě nějaká rušivá skutečnost, která strany stojící jednoznačně proti sobě v jistém smyslu vytrhuje z boje o místo

na slunci a přesouvá ohnisko zájmu na onu specifickou událost, jež se jich dotýká do jisté míry stejným způsobem a se stejnou intenzitou.¹⁵ Beck vyvozuje dva podstatné závěry. Za prvé, na rozdíl od koncepcí kolektivního (třídního) jednání individualizovaný jedinec na základě své jedinečné životní biografie hodnotí stejné důsledky nějaké události odděleně a ve vlastních souvislostech. Proces individualizace a institucionalizace privatizuje poslední zbytky nějakého kolektivního vědomí a tím pádem také kolektivního osudu. Ahistoričnost, podle stejné logiky, je situace, kdy jedinec vnímá pouze svůj vlastní časem vymezený úsek života, který má určitý odlišný kontext, podle kterého organizuje svůj život. Tím se časová osa zkracuje a v čisté formě by měla kopírovat jen jedincův život vymezený okamžikem narození a smrti. A za druhé, tato myšlenka souvisí s tím, že formy jednání jsou ovlivněny působením institucí, jež to které jednání ovlivňují a vynucují si závislost – tj. jedinec není tím, kdo se zde rozhoduje, nýbrž se stává produktem okolností [Ibidem].

V návaznosti na první závěr předchozího odstavce se můžeme zabývat aktérem, který reflektuje pouze vlastní situaci. V procesu individualizace ovlivňovaného institucemi je jedinec postaven před otázku, jak se chovat, neboli jaké chování je vůbec možné v jeho životní situaci a jaké důsledky z jeho jednání vyplývají? Právě touto otázkou se budeme zabývat na následujících řádcích. V první řadě je nutno popsat sociální okolí, v kterém se individualizovaný aktér pohybuje. Toto okolí je utvářené institucemi, které do jisté míry determinují možnosti rozhodnutí aktéra uvnitř těchto institucí uspět či naplňovat své záměry, ale na druhé straně není omezován vazbami ve smyslu tradičních vztahů a materiálními závislostmi, které by mu znemožňovaly do těchto institucí vstupovat. Má tedy otevřeno relativně dost prostoru pro rozhodování, které je utvářeno jen jím a nikým druhým. On jediný má tu možnost nebo podmínkami vynucenou povinnost vyhodnocovat jednotlivé možnosti v rozsahu, které jednotlivé instituce nabízejí. Biografie aktéra je tedy vytvářena samotným jednotlivcem. Musíme ovšem upozornit na zásadní fakt, který je v tomto rozhodování obsažen. Jelikož je jednatel postaven před mnoho úkolů, které se vážou na mnoho institucí, není v jeho silách, ať jsou jeho kvality jakékoli, zhodnotit všechny možnosti a alternativy, které dané instituce a stejně tak jeho osobní situace, nabízí. Samozřejmostí je, že za rozhodnutí, která provedl, nese sám plnou zodpovědnost, avšak i za rozhodnutí, která byla vhodnější a jež neprovedl. V jedné větě řečeno, jeho biografie je tedy vytvářena z jednání na mnoha úrovních, kde chybí odpovídající povědomí o možnostech volby, za něž nese

---

¹⁵ „Takové události jako plánovaná silnice v blízkosti vlastní zahrady, zhoršující se situace ve školním životě dětí nebo skládka atomového odpadu vznikající v okolí mohou vést k tomu, že do vědomí pronikají aspekty „kolektivního osudu““ [Beck 2004: 215].

individualizovaný aktér zodpovědnost, ačkoliv není v jeho možnostech zvážit všechny možné kombinace [c. d.: 216 – 217].

„Já a jenom já“. Nový modus vyvolaný procesem individualizace opravdu vyžaduje po jedinci, aby do středu své biografie vždy postavil sám sebe a okolní svět – společnost, přírodní zdroje, instituce – pojímal jako proměnou, a tak s ním také pracoval. Výsledkem tohoto jednání je subjektivizace společenských rozporů pohledu na svět a s tím se otevírají spojená rizika, která vyplývají právě z takto prováděných rozhodnutí. Jakékoliv posuzované události, které se jeví jako vnější a na aktérovi nezávislé, se navzdory tomu hodnotí jako „osobní“ a stále častěji se tedy mluví o „osobních selháních“ a vina se připisuje jednotlivcům, namísto působících příčin – Bohu, přírodě, osudové ráně –, za které jedinec nenesl žádnou zodpovědnost [c. d.: 217].

Posledním tématem řešícím rozpornost sociálního světa v procesu individualizace je vztah mezi individualizovaným jedincem a jeho individualizovaně vytvářené biografie a systémem plným vnitřních rozporů mezi subsystemy v rovině žitého světa. Beck otevírá toto téma se zdánlivě protichůdným základním rysem biografii, tj. otevřeností. Dále se pozastavuje nad vytvářením biografii vzhledem k tomuto rysu a věnuje se také individualizovanému aktérovi, který je tvůrcem biografie, a jemuž jsou předkládány iluzorní mety. Přestože jsme si řekli, že jedinec utváří svou biografii odděleně a nezávisle od okolního světa, nic to nemění na tom, že na druhé straně ji otvírá jinému světu. Tyto dva světy jsou odlišné. Jednak je to svět, kterému se uzavřel, s danými sociálními formami a třídními vztahy nadvlády a materiální závislosti. V procesu individualizace si jedinec buduje svou vlastní biografii nezávisle na ostatních lidech, centruje svůj svět na sebe a subjektivně ve svém kontextu ho utváří k obrazu svému. A na druhé straně individualizovaný jedinec vstupuje při vytváření své biografie do mnoha systémů, aby realizoval své plány, potřeby a rozhodnutí. Rozporná situace vzniká, vstupuje-li jedinec do mnoha systémů resp. institucí současně. Ty ve světě systémů existují odděleně s více méně zřetelnými hranicemi. Avšak v žitém světě, se ve vědomí individualizovaného jedince tyto subsystemy či instituce prolínají a vznikají třecí plochy, s kterými si tento jedinec musí poradit. To se samozřejmě promítá do biografii daného jedince, který se uvnitř systému ocitá v situaci permanentního a marného boje mezi vzájemně si odporujícími subsystemy. Proces individualizace v prostředí institucí je pro jedince neustálým posuzováním své situace na základě vlastního vědomí. Toto vědomí je však schopno plně obsáhnout jen malý úsek v rámci bezprostředního životního okruhu a to ještě velice obtížně, zatímco svět nabízí možnosti, které daleko překračují možnosti individualizovaného jedince si plně uvědomovat všechny souvislosti, což ho však nemusí

nijak znepokojovat, je-li možné se nechat přesvědčit, že mu svět leží u nohou [c. d.: 218 – 219].

Co jsme se tedy ve čtvrté kapitole dozvěděli? Za prvé jsme si ujasnili, co pojem individualizace (individuální životní situace) vlastně znamená a odlišili jsme ho od procesu budování identity. Za druhé jsme upozornili na hlavní komponenty, které se na individualizaci podílely. A konečně za třetí jsme si odpověděli na otázky, jak proces individualizace ovlivňuje individuální existenci, jak budujeme svou vlastní biografii (navzdory a zároveň v souladu se standardizací a institucionalizací) a jaký typ jednání lze v tomto procesu individualizace uplatňovat. Tento výčet hlavních témat byl doplňován příklady a ukázkami situací, které je jedinec nucen v rozporném institucionálním prostředí postindustriální společnosti řešit.

Shrnutí a závěr

O sociologii se říká, že je to multiparadigmatická věda, což jednoduše znamená, že ve stejném časovém období existovalo několik myšlenkových koncepcí, teorií a metod, jak přistupovat k danému problému. Nejinak tomu je při výzkumu takových témat, která se týkají této práce. I zde vládne pluralita názorů.

V tomto shrnutí nelze podat jasnou zprávu, která hlásá rozpad tradičních forem, které tvořily strukturu společnosti a vytvářely prostor pro její analýzu. Nemůžeme ani jasně a zjednodušeně tvrdit, že tyto formy nyní byly plně nahrazeny vícedimenzionálními či souhrnnými statusy, které jsou vším jiným, než čistě třídním schématem odhalujícím nerovnosti ve společnosti.

Lze však tvrdit, že nerovnosti zde existují, avšak zřejmě mají jinou povahu. Jakou a jak je analyzovat, o tom nepanuje shoda. V souvislosti s tím je zřejmé, že třídně založení sociologové neskládají své zbraně navzdory tomu, že připouštějí ústup třídních schémat. Nechtějí se však vzdát své léta budované terminologie. Jistou alternativu nabízejí odpůrci tříd, u nichž do popředí vystupuje individualizovaný aktér, který reflektuje svou životní situaci. V procesu individualizace byl vyvázán ze třídních forem a nyní mu nic nebrání v rozletu a reflexi svých možností, kromě institucionálně formujících tlaků ve společnosti, které vytvářejí přes propagovanou racionalitu rizika a nerovné šance, před kterými není přes jistě dobře míněnou snahu jednotlivce chránit.

S tímto poněkud méně vyjasněným, složitějším, ale komplexnějším a dynamičtějším a zdaleka neuzavřeným pojednáním o nerovnostech ve společnosti se plně ztotožňuji.

Literatura

- Beck, U. 2004. Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě: Praha: SLON.
- Giddens, A. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- Katrňák, T. 2005. *Třídní analýza a sociální mobilita*. Brno: CDK.
- Keller, J. 2004. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: SLON.
- Keller, J. 2005. *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON.
- Machonin, P., Tuček, M. 1996. *Česká společnost v transformaci. K proměnám sociální struktury*. Praha: SLON.
- Mareš, P. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: SLON.
- Potůček, M. 1995. *Sociální politika*. Praha: SLON.
- SoÚ AV ČR. 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Vydavatelství Karolinum.
- Šanderová, J. 2000. *Sociální stratifikace. Problém, vybrané teorie, výzkum*. Praha: Karolinum.
- Šanderová, J. 2005. *Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách*. Praha: SLON.
- Tuček, M. a kol. 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: SLON.

Poděkování

Děkuji zejména Doc. Milanu Tučkovi, CSc. za vedení mé bakalářské práce, kterou trpělivě po několik měsíců pročetl a refleктоval její nedostatky. Můj dík patří též Ing. Petru Svítalovi, který mi zajistil instalaci výkonnějšího softwaru do mého počítače, na kterém jsem tuto práci napsal.

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Ladislav Beránek

Konzultant: Doc. Milan Tuček, CSc.

Individualizace sociální nerovnosti

Námět

Text je veden určitými pochybnostmi, které vyplývají z dosud převládajícího pohledu na strukturu společnosti. Hlavními stavebními kameny této společnosti představují vrstvy a třídy, jež byly do dob nedávno minulých nezpochybnitelným a neotřesitelným konstruktem, který nejenže používala společenská věda jako nástroj pro své výzkumy týkající se stratifikace společnosti na různých úrovních stěžejních sociálních situací, sociální prestiže, ale také politických preferencí ap., ale také široká veřejnost, která přiřazovala své občany k té či oné vrstvě či třídě a tito lidé se s tou či onou vrstvou či třídou identifikovali. Dnes už to podle názoru několika předních sociologů, kteří se zabývají sociální strukturou, neplatí, a proto se pokusím zmapovat jejich myšlenky a v jejich duchu budu zpracovávat celý tento text.

Jedna z prvních otázek, které se budu věnovat, se zabývá tím, do jaké míry jsou na ústupu střední třídy jako pilíř sociálního státu a to přinejmenším v jeho ranném období až do současnosti. Další část na předchozí téma navazuje a pokouší se poukázat na efekty globalizace, které ještě více než kdy předtím zpochybnila pozici tohoto „sociálního aktéra“.

Dříve než se dostanu ke stěžejnímu tématu individualizované společnosti, nelze se omezit pouze na střední třídu, ale je nutné problém rozšířit na kritiku tříd a vrstev obecně, přičemž na místo výše jmenovaných velkých skupin postavím individualizovaného sociálního aktéra.

Problematizace úlohy sociálního státu bezesporu patří do pozměněných podmínek v současné společnosti, která se jeví jako individualizovaná a jež přináší své specifické

problémy pro instituci sociálního státu. Z povahy práce se dotknu rizik vyplývajících z této situace.

Poslední v zásadě teoretická část se bude věnovat samotné individualizaci, resp. institucionálně závislé situaci jednotlivce a standardizaci jednotlivých institucí. Provázanost individuální biografie, institucí a jejich standardizace, se jeví tak, že jdou ruku v ruce, vzájemně se posilují, čímž přinášejí v podmínkách rozvinutého trhu práce rizika, která se vymykají kontrole na jedné straně jak jedinci tak na druhé sociálně tržnímu státu. V poslední části práce reflektuji na teoretickém pozadí předchozího textu některé vysoce důležité problémy, které přenáším do prostředí České republiky. Nevyhýbám se tak tématům jako je masová nezaměstnanost, vzdělávání, rodové rozdíly a dalším aspektům, které v prostředí individualizované společnosti nejvíce akcentovány.

Na úplný závěr připojím jakési shrnutí myšlenky a taktéž neoddělitelnou součást, jíž je výčet použitelných zdrojů, z kterých jsem čerpal podněty k této práci.

Metoda zpracování

Bakalářská práce bude zpracována teoreticky na základě relevantní literatury.

Zdroj dat

ZÁKLADNÍ LITERATURA

- Bauman, Z. 1999. Globalizace. Praha: Mladá fronta.
- Beck, U. 2004. Riziková společnost. Praha: SLON
- Brandejsová, M. 2005. Tradice střední třídy a budování soudržné společnosti. Praha: FSV UK
- Keller, J. 2000. Vzestup a pád středních vrstev. Praha: SLON.
- Matějů, P. a Vlachová, K. 2000. Nerovnost, spravedlnost a politika. Česká republika 1991 – 1998. Praha: SLON.
- MPSV. 2004. Mechanismy sociální stratifikace a role sociálního státu. Praha: FSV UK.
- SoÚ AV ČR 1996. Velký sociologický slovník. Praha: Vydavatelství Karolinum.

ČASOPISY

Sociologický časopis

INTERNET

Jméno konzultanta

Doc. Milan Tuček, CSc.

Písemný souhlas

Souhlasím s vedením bakalářské práce Ladislava Beránka **Individualizace sociální nerovnosti.**

Dne 30. 1. 2006

.....